

C. Christensen: Hørsholms Historie, fra 1305 til 1875. Kjøbenhavn 1879. (VI + 384 + CII SS.)

En mærkelig tragisk Skæbne hviler over de fleste af vore gamle Kongeborge. Ildens Magt, Tidens Tand og Menneskets Haand have omtrent lige skaanselløst hærget dem. Rundt om træffe vi sørgelige Levninger af fordums Herlighed og mange Steder endda knap Levningerne. Der er noget nedslaaende deri, at Øjet, hvor det søger Fortidens Glans, finder Ødelæggelse, at Synet af de Steder, hvortil betydningsfulde Personer og Tildragelser i vort Fædrelands Historie ere knyttede, fremkalder et Suk. Vemodsfule Drømme fødes i Stedet for begejstret Higen efter Daad.

Uden at Hørsholm, hverken i sin ældre eller i sin yngre Skikkelse, hørte til de Slotte, som have spillet nogen fremtrædende Rolle i vor Historie, behøver man blot at høre Navnet for strax at mindes om, hvad her var, og Indtrykket af en svunden Herlighed fortager sig ikke, naar man staar paa selve Stedet under

„de gamle Træer,
hvis dunkle, melankolske Krans
omgiver Hirschholms sjunkne Glans,“

thi gennem alt klinger det samme: Ak, hvor forandret!

„Hist over Slotshavens sjunkne Terrasser
hviler Nattens Dug som et grædende Hav.
Slottet, man nedrev i uhyre Masser,
vidner Kirken om, lig et Kors paa en Grav.
Eggen er øde, Mathilde, hvor du
flygtig har redet den flygtige Ganger;
blot dine Lidelser mindes endnu
af den tungsindige Sanger.“¹⁾

Er det imidlertid end uimodsigeligt, at Stedet bærer et Forladthedens Præg, saa er det dog lige saa vist, at man ved

¹⁾ De første Linier ere tagne af Plougs Digt „Dronning Mathilde“, de sidste af Hertz's „Erindringer fra Hirschholm“ (Hertz, Digte fra forskjell. Perioder I. 182; jvfr. I. 198).

at rette Opmærksomheden paa den omgivende Egn og sammenlignende Efterretningerne fra Fortiden om Godsets og Bøndernes Tilstand med de nuværende Forhold der vil opdage en stor og glædelig Forandring til det bedre, og til at anstille en saadan Sammenligning er der givet os et værdifuldt Hjælpemiddel i det omfangsrige historiske Skrift om Hørsholm, hvormed Hr. Kammerraad C. Christensen ifjor har beriget vor topografiske Litteratur¹⁾. Da det netop er dette Arbejdes Hovedfortjeneste at have skildret Godsets og dets Bønders vexlende Skæbner i en udførlig Fremstilling, som har Betydning langt ud over denne Egns Historie, skal der her først dvæles ved denne Side.

Forf.s Skildring af den hørsholmske Bondestands Forhold og Udvikling begynder, efter et Par indledende Bemærkninger (S. 44), med det 16de Aarhundrede, hvad der ubetinget maa anses for heldigt, thi vilde han have taget den ældre Historie med, var han kommet ganske udenfor de Grænser, som ere afstukne ved selve Opgaven: han skal med Hørsholm som Udgangspunkt give Bidrag til de danske Landboforholds Historie i Almindelighed, ikke omvendt gaaende ud fra det almindelige søge at tilvejebringe et Billede af Tilstanden paa Hørsholm. Med andre Ord: han skal fortælle os, hvilke Oplysninger Aktstykkerne give om Stedet, men ikke af Efterretninger om Landets Tilstand konstruere et Billede af, hvorledes der maa have set ud her. At der imidlertid jævnlig bør kastes et Blik paa det almindelige, navnlig i en Tid, hvor Oplysningerne flyde sparsomt, er en Selvefølge, og Forf. har ikke heller undladt dette.

Første Gang, man faar noget nærmere at vide om Tilstanden paa Hørsholm Gods, er fra Tiden strax efter Frederik I's Regeringstiltrædelse (S. 45)²⁾, og Efterretningen lyder ikke

¹⁾ Tidligere, 1861, har Hr. Christensen udgivet et lille Lejligheds-skrift om Hørsholm, „Hørsholms Gods i det forrige Aarhundrede“, hvilket han imidlertid nu paa en Maade tilbagekalder (S. 243).

²⁾ Forf. henfører Klavs Gjordsens Optegnelser, som ere trykte i Nye Dsk. Mag. VI. 288 ff. (et Brudstykke i Dsk. Mag. 3. R. I. 138—9), til A. 1524—28. Tiden lader sig nærmere bestemme som 1524—25 eller vel snarere selve A. 1525, thi ligesom adskilligt angiver, at Optegnelserne ikke kunne være skrevne før i Slutningen af 1524

gunstig. Den gaar nemlig ud paa, at der herskede stor Armod paa Godset, saa at ikke Halvdelen af de skyldige Afgifter var indbetalt¹⁾. „I den følgende Tid er der ikke Spor af bedre Tilstande“, skriver Forf., som paaviser, hvorledes der jævnlig i det 16de og 17de Aarhundrede tales om Bøndernes Restancer, som maa eftergives dem²⁾. Det er et mørkt Billede af Tilstanden, Forf. opruller for os, og dog virkede her ikke det, som var til saa stor Ødelæggelse i det ikke fjærnt liggende Horns Herred, hvor Jorderne tilsandedes i det 17de Aarhundrede³⁾. Hvad var Grunden til denne Misère? Dannede denne Egn en Undtagelse, eller var det hele Land nedsunket i Fattigdom? Herpaa maa først svares, at, skjønt vi ogsaa høre Klager fra andre Egne af Riget, synes denne dog at have været særlig uheldig stillet. Saaledes hedder det, at Frederik II 1577 „befandt stor Armod og Besværing hos mange af Bønderne, „synderlig udi Kjøbenhavns Gebet“, hvorfor han eftergav alle Landboerne i Kjøbenhavns Len deres resterende Skyld og Landgilde, 17,448 Tdr. Korn⁴⁾. Dernæst maa vi lægge Mærke til, at, medens vi i vore Dage ikke godt kunne tænke os andet end, at Nød og Fattigdom blandt vor Bondestand maa indvirke paa det hele og spores i alle Forhold, var

(s. f. Ex. S. 290), saaledes viser den Omstændighed, at Biskop Styge Krumpen nævnes som Ihænderhaver af Aastrup Len (S. 299), at de maa være forfattede før 31. Aug. 1525, da Lenet overdroges til Erik Hak (Gyldenstjerne). Frederik I's danske Registanter S. 87.

- ¹⁾ Herved maa dog bemærkes, hvad allerede Allen (De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 304) har fremhævet, at Optegnelserne ere tendentiøse, idet de angive den daværende Konges Indtægter for lavt. Jvfr. Erslev, Konge og Lensmand i det 16. Aarh. S. 58.
- ²⁾ Derimod udtrykker Forf. sig vist mindre korrekt, naar han siger, at ogsaa Landgildenedsættelser forekomme jævnlig; i al Fald nævner han selv kun et Exempel herpaa, en Forordning af 1574, som oven i Kjøbet kun delvis synes at være bleven efterkommet.
- ³⁾ Annaler f. nord. Oldkynd. 1855. S. 114, 121, 136 ff.
- ⁴⁾ Resen, Frederichs II's Krønike S. 303. Suhms Samll. I. 2. 165. T. Lund, Histor. Skitser S. 122. Jvfr. Rørdam, Histor. Kildeskrifter II. 618 f.

Udviklingen i hin Tid anderledes: et pragtfuldt Hof, en mægtig Adel, en ret velhavende Handelsstand kunde bestaa ved Siden af en fattig Bondestand — for en Tid, thi tilsidst maatte de ødelagte Landboforhold gribe forstyrrende ind i de andre Stænders Levevis og i Statens Husholdning. I denne Splittethed maa man vist søge en af Grundene til den stærke Modsigelse, der hersker mellem Udtalelserne fra hin Tid, højroastede Klager over Landets Ruin, og Kjendsgjærningerne, en i hvert Fald tilsyneladende blomstrende Stat. Ældre og nyere Forfattere have med Eftertryk hævdet Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, Tiden efter Aaret 1570, da den syvaarige Krig med Sverrig endtes og efterfulgtes af en 40aarig Fred, som en lykkelig Tid, bedre i økonomisk Henseende end baade den foregaaende og den følgende¹⁾; men fra selve dette Tidsrum lyder der dog Klager, som tyde paa lige det modsatte. 1604 erklærer Rigsraadet, at Adelen er forarmet, at der blandt Bønder og Borgere hersker større Armod, „end lettelig kan gives tilkjende“, og at nogle Tusinde Bøndergaarde staa øde²⁾. Senere gik det stærkt ned ad Bakke, da en uheldig Politik og ulykkelige Krige paalagde Landet tunge Byrder. Krigen 1625—29 ramte især Jylland haardt³⁾, men ogsaa udenfor denne Landsdel følte de sørgelige Virkninger. 1629 taler Rigsraadet om „den store Armod og Mangel, som findes hos disse Rigers Undersaatter“, og om, hvorledes „meget, baade

¹⁾ Slange, *Gesch. Christian IV m. Anm. v. J. H. Schlegel* I. 67. Baden, *Udkast til en Historie af Danmarks Handel og Næringsveje* S. 241. Becker, *Orion, Quartalskr.*, II. 283 f. Becker, *Herluf Trolle og Birgitte Gøie* S. 4. Gjellerup, *Biskop Jens Dinesen Jersin* S. 82. *Hist. Tidsskr.* 4. R. III. 611. Trap, *Beskriv. af Danmark*, 2. Udg., V. 509. Jvfr. *Samll. t. jydske Hist. og Topogr.* III. 186.

²⁾ Molbech, *Christian IV's Breve* I. 8. Jvfr. nogle Optegnelser fra samme Tid om øde Gaarde i Jungshoved Len hos Repholtz, *Beskriv. over Baroniet Stampenborg* S. 152.

³⁾ Se f. Ex. *Suhms Nye Samll.* I. 209 f., 215. *Hist. Tidsskr.* II. 195, 198 ff. Gjellerup, *J. D. Jersin* S. 171. *Efterrettn. ang. Ribe*, 3. Saml. af P. Adler, S. 52 ff.

Kronens og Adelen, Gods staa slet øde“, og det følgende Aar hedder det i Raadets Skrivelse: „I Jylland haver den største Del ikke selv at æde; her i Landene [ø: paa Øerne] have mange ikke allerede Korn at saa [det er skrevet 27. Marts], fast mindre at æde, til Høsten kommer.“ Senere hen paa Aaret fandt Rigsraadet en ny Lejlighed til at minde om Sagernes betænkelige Tilstand: „Kongen har allerede de Len i Sjælland, som ere saa forarmede, at en stor Del Gaarde der staa slet øde og Hs. Maj. kun faar Restance fast i alle Regnskaber i Stedet for Landgilde og maa endda mange Steder laane Bønderne deres Sædekorn“¹⁾. 1640 klages der fra samme Side over den store „Uformuesomhed fast iblandt alle Stænder“²⁾. Disse Klager komme imidlertid alle fra Rigsraadet, og det kan ikke betragtes som et ganske uvildigt Vidne, da det var i dets Interesse at skildre Landets Hjælpekilder saa reducerede som muligt, hvorfor vi ogsaa høre Kongen, hvis Ønsker gik i modsat Retning, erklære 1624 til Raadet: „Hvad Landens Udmatten angaar, da kan den vel ikke være saa stor, som den vel formenes“³⁾. Foruden denne Tendens hos Rigsraadet til at møde Kongens om sig gribende Planer med mørke Skildringer af Rigerens Nød lader der sig ogsaa tænke andre Bevæggrunde for det til at udmale denne Nød med sorte Farver, uden at det dermed skal være sagt, at man var sig Overdrivelsen bevidst. Der hørte ikke nogen meget skarp Sans til for at opdage, at Adelen levede over sin Evne, og for Standens klartsynede Medlemmer maatte denne Iagttagelse fremkalde Uro i Sindet. Denne Følelse af egen Usikkerhed maatte atter indvirke paa Opfattelsen af Tilstanden i Almindelighed. Og dertil kom hele Tidsalderens Hang til at tage tungt paa Livets Tilskikkelser; thi om der end kan have været mange, som levede i sorgløs Glæde og, for at bruge et gammelt Mundheld, lode fem være lige, er det dog en Kjendsgjerning, at der over Tiden hvilede

¹⁾ Molbech, Christian IV's Breve I. 349, 398, 409.

²⁾ Danske Samll. VI. 82.

³⁾ Molbech, Christian IV's Breve I. 164.

et Tryk af bange Anelser, og at en mørk Livsbetragtning ofte gav sig Luft¹⁾.

Men idet der saaledes kan være Grund til ikke ubetinget at fæste Lid til de Klager over Landets Forfald, som lyde i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, navnlig efter Deltagelsen i Trediveaarskrigen, maa man ad anden Vej søge at komme til Klarhed herover. Arkiverne maa granskes flittig, før Spørgsmaalet lader sig tilfredsstillende besvare, thi det trykte Materiale er aldeles utilstrækkeligt. Ligesom den Gang hører man den Dag idag de mest modstridende Ytringer om Tilstanden i hin Tid. Nylig har saaledes en Historiker, der paa det nøjeste er inde i Tidens politiske Historie, udtalt følgende om Aarene efter Freden i Lybæk: „Krigens Saar vare i Virkeligheden ulægelige. Fra Ødelæggelserne i Jylland skriver sig for en stor Del den materielle Tilbagegang i Landet“²⁾. Til et ganske andet Resultat ere imidlertid Topograferne komne: baade for Sjællands og Fyns Vedkommende erklære de, at der herskede megen Velstand paa Landet lige til Svenskekrigene under Frederik III³⁾. Et Skridt videre endnu er en Statistiker gaaet, som i Modsætning til de Lærdomme, Historikerne have doceret, ved statistiske Data søger at paa-vise, at, medens Arbejdernes Stilling her i Landet forværredes i Tidsrummet 1550—1600, forbedredes den stadig fra 1600 til 1660, saa at den i de sidste to Aartier, 1640—1660, var saa god, at der maaske ikke har været noget Tidspunkt, hvor Arbejderne i materiel Henseende have været saa gunstig stillede⁴⁾. Det maa imidlertid bemærkes, at den Forfatter, der har op-

¹⁾ Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1813. S. 4—5. Stolpe, Dagspressen i Danmark I. 66, 72. Jvfr. Efterrettn. ang. Ribe, 9. Saml. af P. Adler, S. 42.

²⁾ Fridericia, Danmarks ydre polit. Hist. 1629—60 I. 107.

³⁾ (Seehusen) Optegnelser om Lyngbygaard og Gjerdrup Hovedgaard og Godser, Slagelse (1869), S. 19. Hist. Tidsskr. 4. R. V. 228 ff. Carlsen, Efterrettn. om Gammelkjøgegaard og Omegn I. 193, 196. Samll. t. Fyens Hist. og Topogr. VIII. 202.

⁴⁾ Falbe Hansen, Forandringerne i Priserne paa Danmarks væsentligste Frembringelser S. 78 ff.

stillet denne, for de fleste Historikere vistnok noget sære, Paastand, udtrykkelig siger, at den egenlige Bondestand, især Fæstegaardsmændene, gik tilbage, medens alle de andre Samfundsklasser tiltog i Rigdom og Velvære¹⁾. Altsaa er for saa vidt ogsaa han kommet til den Opfattelse af Adsplittetheden i de forskjellige Stænders Interesser, som ovenfor gjordes gjældende, men det synes rigtignok, som om han paa dette Punkt ikke har støttet sig til sit statistiske Materiale, men snarere til en vis Grad har ladet sig lede af en historisk Opfattelse, som han stærkt har lempet efter sin Theori.

Sandsynligst forekommer det mig, at dømme efter det, som er offentliggjort, at Virkningerne af Krigen 1625—29 udenfor de Egne, der vare berørte af den, ingenlunde have været saa ødelæggende for Landets økonomiske Tilstand. Først de Ulykker, som ramte Riget ved Midten af Aarhundredet, tilføjede det Ulivssaar. —

Den danske Bondestand trænger i høj Grad til en Historieskriver²⁾, det indrømmes nu fra mange Sider. Den gamle gængse Opfattelse af dens Trællekaar under Adelen Aag har vist sig urigtig i saa mange Henseender, at den maa opgives, og vi trænge derfor til at faa en anden i Stedet, thi det er ikke nok at vide, at det, som længe har gjældt for Sandhed, og som til Dels endnu læres i vore Skoler, er fordrejet Sandhed, vi maa ogsaa have at vide, hvorledes Forholdet da i Virkeligheden var. Til at faa dette Spørgsmaal klaret er der i de senere Aar ydet saa mange og gode Bidrag, at man skulde tro, det nu ikke vilde være uoverkommeligt at give en samlet Fremstilling af Standens Historie. Ligesom en saadan Skildring vil være nødt til at skjelne mellem Udviklingens Gang paa denne og paa hin Side af Store Bælt³⁾, saaledes maa den

¹⁾ Falbe Hansen, anf. Skr. S. 83.

²⁾ Jvfr. H. F. Rørdam i Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 89—90.

³⁾ Det er en bekjendt Sag, at Vornedskabet ikke fandtes i Jylland og Fyn og ikke heller i Skaane. Dog har man anført Beviser for, at det ikke var ganske ukjendt i disse Landskaber. (Estrup, Tygestrup S. 152. Hist. Tidsskr. II. 494 ff. J. E. Larsen,

ogsaa skarpt paavise Forskjellen ikke alene mellem Selvejerbøndernes og Fæstebøndernes Kaar, men ogsaa mellem Kronbøndernes og Adelen Bønders Kaar. Det var jo længe Mode baade blandt Historikere og Lægfolk at lade den gamle danske Adel være Syndebuk for Fortidens Fejl; men lidt efter lidt har dog den ene Protest efter den anden hævet sig mod denne Opfattelse som uretfærdig og uhistorisk, og den tør derfor ikke længer fastholdes, skjønt man paa ingen Maade kan frikjende Adelen som Rigets første Stand for en betydelig Del af Ansvaret for den sørgelige Tilbagegang. Paa intet Punkt har en foregaaende Tids demokratisk-tendentiose Historieskrivning tydeligere lagt sig for Dagen end i Skildringen af Adelen som Godsadel i dens Forhold til Bondestanden, og der er gaaet lang Tid hen, inden man har faaet Øjnene op for det partiske i

Saml. Skrifter 1. Afd. I. 340. Stemann, Den danske Retshist. S. 299. Jvfr. dog Allen, De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 47—8.) Formentlig kunne disse Exempler foreges ogsaa for en senere Tid, se Samll. til Fyens Hist. og Topogr. IV. 259 (Fyn 1481), Dsk. Mag. III. 41 (Fyn 1482), Hvass, Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 140 (Jylland 1499). Naar det i en Retssag 1551 mellem Iver Juel til Stubbergaard og Mag. Mads Hvid til Estvadgaard, Præst i Holstebro, om en jydsk Bonde, som var Iver Juels „fredløse Mand“, siges, at Iver Juel havde undt og samtykket, at Bonden maatte være paa M. Madses Gods, „indtil saa længe han sagde hannem der til om“ (Kolderup-Rosenvinge, Gamle danske Domme I. 164 f.), da synes denne Overladelse, saafremt den er foregaaet, før Manden havde mistet sin Fred, hvorom vi intet vide, at tyde paa et mærkeligt Afhængighedsforhold. Derimod mener Kolderup-Rosenvinge, at en Retssag fra 1576 om en jydsk Bonde, som beskyldtes for at være flyttet fra Fru Magdalene Banners Stavn mod hendes Vilje og Minde, ikke kan tjene til Bevis for Vornedskabets Tilværelse i Jylland, da Herskabets Klage gaar ud paa, at han uden Opsigelse har forladt det Hus, han havde fæstet (Gamle Domme III. 288). Det samme gjælder maaske ogsaa en lignende Sag fra 1593 (Dsk. Samll. III. 312). Megen Interesse og Betydning have de Oplysninger om Vornedskabets Existens i Fyn i Midten af det 17de Aarhundrede, som ere fremdragne i Hist. Tidsskr. 4. R. V. 257 ff.

denne Skildring¹⁾. Var Talen f. Ex. om Hoveriet, klagedes der strax over det utaalelige Hoveri, Bønderne maatte yde deres adelige Herrer, medens man glemte at fremhæve, at Kronens Bønder ikke havde det en Smule bedre, men snarere en hel Del daarligere. Da Rasmus Nyerup, selv en Bondesøn, født under Stavnsbaandet og derfor, som naturligt var, i særlig Grad varmtfølende for den Stand, hvorfra han var udgaaet, i Begyndelsen af dette Aarhundrede skildrede Bondestandens Historie, optog han i sin Fremstilling, der er holdt i Tidens Stil med heftige Udfald mod Ladefogdens Pisk, Træhesten og Hullet, adskillige hidtil utrykte Breve om Hoveriet i det 16de Aarhundredes anden Halvdel²⁾. Men alle disse Aktstykker angaa, vel at mærke, kun Kronens Bønder, og for at komme Adelen til Livs maa Nyerup derfor bruge en Vending som denne: „Det var for den Tid regnet ingen mildt Hoveri, og det var endda paa Kronens Gods, hvor højt maa da ikke de smaa Despoter, Herremændene, have spændt Buen paa deres egne Godser!“³⁾ Denne Slutning, der har fundet Anklang hos saa mange, er imidlertid ganske uholdbar; den forudsætter noget, som først burde bevises. Naturligvis kan man nævne Adelsmænd, som have været tyranniske mod deres undergivne, haarde Bondeplagere, som ikke vare ængstelige i Anvendelsen af Midlerne, men derefter at karakterisere den hele Stands Regimente er lige saa utilladeligt som at overføre Forholdene i det 18de Aarhundrede paa Tilstanden i Frederik II's og Christian IV's Dage. Man kan ogsaa anføre Exempler paa adelige, som have været deres Bønder et mildt Herskab, og undersøger man Sagen nøjere, synes det, som om Adelens Bønder i det hele taget havde det bedre end Kronens, i hvert Fald bedre end de Kronbønder, som boede i Nærheden af kongelige Slotte, og hvem derfor alt Slags Hoveri paalagdes. 1626 erklærer Rigs-

¹⁾ Se især Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 107—19. Jfvr. Hist. Tidsskr. 4. R. V. 228, 267.

²⁾ Nyerup, Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Danmark og-Norge I. 373 ff.

³⁾ Nyerup, anf. Skr. I. 380.

raadet rent ud, at Bønderne heller ville bygge og bo paa andet Gods end Kronens¹⁾. Ligesom vi fra Midtjylland høre, at Adelens Gods ved Midten af det 17de Aarhundrede var i en bedre Forfatning end Krongodset²⁾, og se Bønderne af Frygt for Udskrivningen rømme ind paa Adelens Godser³⁾, saaledes træffe vi Vidnesbyrd om det samme Forhold i Sjælland, hvis nordøstlige Del efter Frederik II's ihærdige Bestræbelser næsten udelukkende var i Kronens Eje. Til Belysning af dette Æmne have Forf.s Oplysninger om den sørgelige Tilstand, hvori Bønderne om Hørsholm befandt sig, megen Betydning.

Ved de Foranstaltninger, som Christian IV greb til for at ophjælpe Landbefolkningen her paa Egnen, dvæler Forf. kortelig (S. 46—7), saaledes hans Brev af 27. Novbr. 1623, hvorved han skjænkede Bønderne i Kjøbenhavns, Frederiksborg og Kronborg Len deres Gaardes Bygninger til Arv og Ejendom, en Foranstaltning, som dog ikke var enestaaende⁴⁾, men som

¹⁾ Molbech, Christian IV's Breve I. 242.

²⁾ Samll. til jydsk Hist. og Topogr. II. 350, 368 f.

³⁾ Danske Samll. I. 40. — Som et Vidnesbyrd i modsat Retning om den Frygt, Bønderne nærede for at komme fra Kronen under en Adelsmand, er der meddelt et Brev fra 1652 i Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 42 ff. Brevskriveren, en velstaaende Bonde i Sønder Bork Sogn, udtaler i Brevet, der er skrevet til den kongelige Sekretær Erik Krag, sin Bekymring for, at han skal blive solgt fra Kronen til Lavrits Pogvisk eller Jakob Grubbe, og han beder Erik Krag om i fornødent Fald selv at købe hans Gaard, idet han lover at ville udrede Betalingen. Hvor interessant dette Brev end er, maa dets Betydning ikke overvurderes ved at betragte det som Udtryk for en almindelig Stemning hos Bønderne. I Virkeligheden viser det kun, hvor nødvendig denne Mand vilde staa under den onde Lavrits Pogvisk eller den for-gjældede Jakob Grubbe. Desuden maa det bemærkes, at Brevskriveren slet ikke var Kronens Fæstebonde, men en Selvejerbonde, hvilket saavel fremgaar af Ytringer i Brevet som af den Omstændighed, at han var Sandemand, og at en saadan i Reglen nødvendig vilde ind under en Adelsmands „Forsvar“, er jo rimeligt nok, da det ofte endte med, at han blev Herremændens Fæster.

⁴⁾ Danske Samll. 2. R. II. 17 f., 50. Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VI. 154. Jvfr. Steenstrup, Studier over K. Valdemars Jordebog S. 74, 76, 79.

ikke havde den tilsigtede Virkning (jvfr. S. 174). Endvidere nævnes hans mislykkede Forsøg paa at afløse Hoveriet og hans Tilbud om at sælge Bønderne Frihed for Vornedskab¹⁾, et Tilbud, som ikke synes at være blevet modtaget i videre Udstrækning.

Krigen, som rasede omkring Kjøbenhavn i Frederik III's Tid, skulde ikke forbedre den der boende Befolknings Kaar, ikke heller den almindelige Udvikling efter Enevældens Indførelse være til Gavn for den, og Bevægelsen er gennem hele det følgende Aarhundrede tilbagegaaende, om end med enkelte korte Standsninger. Ved at sammenligne Jordebøger for 1592 og 1672 faar Forf. f. Ex. ud, at Indfæstningen i hint Aar var betydelig højere (S. 48, 52). Interessant er det ogsaa at se, at, medens Antallet af Gaarde i de tre Sogne Karlebo, Birkerød og Blovstrød næsten holdt sig uforandret (henholdsvis 200 og 203), var Husenes Tal i de 80 Aar voxet fra 46 til 62 (S. 51). En Beskrivelse over Hørsholm Amt for Aaret 1700 viser, at der da i Gjennemsnit næppe nok var een Søn for hvert Hushold, som er optaget i Beskrivelsen; den betegner omtrent Halvdelen af Bygningerne som „temmelig“, Resten som „brøstfældig“, og kun 7 Gaarde vare restancefri (S. 54). Hvor meget disse Tal end synes at tyde paa en slet Tilstand, mener Forf. dog, at Slutningen af Dronning Sofie Amalies Levetid — som Dronning og Enkedronning ejede hun Hørsholm — og endnu mere de paafølgende 20 Aar, da der intet Herskab boede paa Slottet, vare forholdsvis gode Tider for Bønderne, hvilken Mening han bl. a. støtter paa den Omstændighed, at Sølvtøj og enkelte Bøger oftere nævnes i Bøndernes Dødsboer fra disse Aar (S. 54—5). Maaske har han Ret heri; sikkert er det, at han har fuld Føje til at kalde den Tid, som fulgte efter Dronning Louises Død (1721), „en sand Prøvelsens og Hjem søgelsens Tid for den hørsholmske Bonde“ (S. 55).

At følge Forf. i hans Skildring af denne Tid vilde føre meget for vidt. Hans Bog indeholder for hele forrige Aar-

¹⁾ Hvor Forf. S. 144 taler om Bondens personlige Frihed, synes han ikke at tillægge dette Tilbud stor Betydning, siden han siger, at Christian IV indskrænkede sig til i Lensbrevene at forbyde Lensmændene at frigive eller sælge de vornede uden Kongens Bevilling.

hundrede en saadan Fylde af Oplysninger om Godsets og dets Beboeres Tilstand, hentede for største Delen fra Arkiver, at ingen vil fortryde Læsningen af dette Parti, saa levende sættes man ind i de bedrøvelige Forhold. Forgjæves droge henved 200 Bønder i Efteraaret 1718 til Kjøbenhavns Slot for at forebringe Dronningen deres Nød. Man fandt Klagerne ubeføjede, og for at udfinde, hvem der havde tilskyndet til det dristige Skridt at henvende sig til Dronningen, bleve 8 Bønder arresterede. Da de imidlertid ikke vilde angive Hovedmændene, bestemtes der, at tre af dem skulde gaa med Skubkarren paa Kronborg Fæstning; hvem disse tre skulde være, maatte de 8 „spille“ om. Det varede dog ikke længe, før det kom for Dagen, at Klagen havde været grundet, idet Bestyreren af Godset, Justitsraad Joh. Phil. Rateckens, blev overbevist om at have begaaet Bedragerier efter en stor Maalestok, hvorfor det ogsaa bl. a. paalagdes ham at betale Kosten for de tre Bønder, som havde gaaet med Skubkarren paa Fæstningen. „Det var den Op- rejsning, Bønderne fik“ (S. 62). Derimod blev Rateckens Aaret efter udnævnt til Politimester i Kjøbenhavn¹). — Flere af hans Efterfølgere vare imidlertid baade dygtige og hæderlige Folk, som toge sig af Bønderne (jvfr. f. Ex. S. 161 ff., 372 ff.). Men hvad hjalp det? Ondet laa dybere. Hoveriet, baade Avlingshoveriet og det ubestemte Hoveri, voxede i en forfærdelig Grad. Her havde Hørsholms Beliggenhed i Nærheden af Hovedstaden en meget skadelig Indflydelse: Bønderne tilbragte en stor Del af deres Tid paa „Kongerejser“ til Kjøbenhavn, ligesom ogsaa selve Hørsholm Slot krævede megen Ægt af dem. Disse Rejser paa de slette Veje med de slette Heste kunde nok sætte Bønderne tilbage. Og saa Vedligeholdelsen af Vejene, baade dem, de maatte færdes paa, og dem, de ikke maatte komme paa! Foruden de egentlige almindelige Landeveje fandtes der nemlig en anden Slags Veje, de saakaldte Kongeveje, saaledes benævnte, fordi de betragtedes som Kongens private Veje, der kun maatte befares af ham og dem, der rejste i hans

¹) Om denne Mand, „en indvandret Tydsker af den værste Slags“, se Forf. S. 370 ff.

Ærinde. De vare derfor aflaaede, og for at benytte dem maatte man have Kongens stemplede Nøgler. Vovede man sig uden at være i lovlig Besiddelse af en saadan Vejnøgle ind paa Kongevejen — og dertil var Fristelsen stor, da den vist i det hele var bedre end Landevejen —, risikerede man streng Straf, ja der haves Befalinger fra Frederik III's Dage om, at Vejbetjentene uden videre skulde nedskyde Hestene foran saadanne ulovlig indkomne Vogne. Kun om Vinteren, naar det var Frost, maatte alle kjøre paa Kongevejene¹⁾. Om Vedligeholdelsen af disse Veje hedder det, at det var „en af de hørsholmske Bønders tungeste Byrder“ (S. 106).

Hørsholm Amts Beskaffenhed som Skovegn gav ogsaa Anledning til, at Trykket kom til at hvile tungt paa Bønderne. Man kan, siger Forf. (S. 84), „ikke tænke sig en fortrinligere Vildtbane end denne Egn, saaledes som den saa ud indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede: dækket med Skov og Krat, Søer og Damme, blot afbrudt af mindre Strækninger Ager og Eng, hvis Afgrøde stod fuldstændig til Vildtets Afbenyttelse, da de strænge, ja grusomme Jagtlove gjorde det umuligt for Agerbrugerne at værgе sig“. Forf. gaar derpaa over til at skildre, hvorledes Kongerne fra Frederik II af yndede Jagten om Hørsholm²⁾, og han giver en meget interessant Fremstilling af de Foranstaltninger, som denne Jagtlyst fremkaldte (S. 85 ff.). Af de barbariske Jagtlove fremhæver Forf. (S. 85) Frederik II's bekjendte Befaling af 1573 om, at Bønderne i Frederiksborg,

¹⁾ Forf. S. 102 ff. Jvfr. Mandix, Haandbog i dansk Landvæsensret, Tillæg S. 231. T. Lund, Danmarks og Norges Hist. i Slutn. af d. 16. Aarh. I. 1. 183 f. Danske Samll. 2. R. III. 382. Becker, Samlinger t. Frederik III's Hist. II. 15, 202. Saadanne større Kongeveje fandtes næppe udenfor Sjælland. Noget andet er det, at der 1585 udgik Befaling om at bygge en Bro ved Harritskjær for at lette Kongen Rejsen mellem Koldinghus og Skanderborg, og at det paabødes, at den skulde holdes aflaaet, „saa ingen derover kommer uden vi og hvilke ellers derpaa beskedet og tilladt bliver“. Dsk. Mag. V. 112.

²⁾ Forf. skriver (S. 85), at Frederik III ikke synes at have været saa ivrig en Jæger som hans Fader; „i det mindste findes der intet Spor deraf“. Om hans Deltagelser i Jagterne have vi dog

Hørsholms og Dronningholms¹⁾ Birker paa hver Gaard kun maatte holde een Hund, og at paa denne endda det ene Forben skulde være afhugget over Knæet, en Bestemmelse, som ogsaa gjordes gjældende i Kongens andre Jagtdistrikter, selv paa Bornholm²⁾, og som oftere indskærpedes af de følgende Konger.

ikke faa Vidnesbyrd, og at nogle af disse Jagter have været afholdte ved Hørsholm, kunne vi ikke alene formode, men det siges udtrykkelig (Nyerup, Efteretn. om Friderik III S. 417, 421. Becker, Samll. t. Frederik III's Hist. I. 49, 61, 66, 89, 129, 256. II. 351). Kongens Skydefærdighed omtales ogsaa (Danske Samll. 2. R. II. 71). Naar Kjøbenhavns Tøjhusregnskab 1649—50 har den underlige Notits, at Kongen og Monsieur Passeval skjøde Bjørne med ottepundige Kanoner (Blom, Kristian IV's Artilleri S. 283), kan denne Idræt dog vistnok ikke forstaas som Bjørnejagt, thi om man end den Gang (eller snarere lidt senere) yndede Dyrekampe, hvori ogsaa Bjørne deltog (Hist. Tidsskr. 4. R. II. 844. Norsk Hist. Tidsskr. III. 138. Stolpe, Dagspressen i Danmark II. 278), og om man end 1655 hører Tale om Bjørnejagt her (Hist. Tidsskr. 4. R. II. 844), kan det dog umulig tænkes, at man vilde rykke ud til en saadan Jagt med Kanoner. Mon det ikke har været en Skiveskydning efter malede Bjørne? 1651 var Frederik III tilstede ved en Skydeprøve (Blom, anf. Skr. S. 275). — Hans Dronnings Passion for Jagten er bekjendt nok.

¹⁾ Dronningholm laa ved Arresø. Jvfr. Knudsen, Danmark i Middelalderen S. 81 ff.

²⁾ Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. VII. 92 og de der anf. Steder. Jvfr. Danske Samll. 2. R. II. 139. P. v. Möller, Bidrag t. Hallands hist. I. 267. Forf.s Udtryk, at Bestemmelsen findes i ældre Love, er misvisende, da man maa tro, at der menes ældre danske Love, men der findes den ikke. Her i Landet kommer den formentlig først frem 1566, men da er den i en væsentlig mildere Form. Det hedder nemlig i Brevet, som er rettet til Indbyggerne i Ods Herred, at deres Hunde enten altid skulle være bundne eller have den fremmer Fod afhugget. Nyerup, Hist.-stat. Skildr. af Tilstanden i Danm. og Norge I. 383 f., hvor Aars-tallet 1556 er en Fejl for 1566. Nyerups Kilde „Suhmske Kancelliregistrant Nr. 414 i Fol.“ hedder nu Ny kgl. Saml., Fol., Nr. 513. (Det gjør et underligt Indtryk at se Forf. (S. 78) ligeledes nævne „Suhms Kancelliregistrant Nr. 415 S. 340“, thi det viser, at han citerer paa anden Haand. Hvorfor ikke ligefrem nævne Nyerup, anf. Skr. I. 377 f., som Kilde?) — Har Forf. derimod ved „ældre Love“ tænkt paa Udlandet, har han ganske

Endnu 1722 bød Kronprins Christian (den senere Christian VI), der efter Moderens Død fik Hørsholm, at ingen her maatte holde Hund, uden at baade Frembenets tvende Led vare afhuggede og en Knippel bunden den om Halsen. Den Skade, Vildtet anrettede paa Marker og Haver, var meget betydelig, ja undertiden lede endog Husdyr og Mennesker Overlast. 1707 nedfaldt Bønderne i Blovstrød og Ludserød for Dronningens Fødder med Bøn om, at hun vilde befale en gammel skadelig Hinds „Ødelæggelse, paa det at vor Ødelæggelse derved en stor Del kunde afværges“ (S. 88), og ofte klagedes der over „ondskabsfulde“ Hjorte, som havde „spidset“ (∴ stanget) Heste og Kvæg til Døde. Forgjæves søgte man ved at indhegne sine Haver paa bedste Maade at holde de ubudne Gjæster borte; det maatte man ikke. Endnu 1757 forbydes det alle, som bo i den kongelige Vildtbane, at bruge i deres Gærder Staver, der ere spidse paa den opstaaende Ende, da Vildtet kan komme til Skade derpaa (S. 89). Og nu Parforcejagterne med deres hensynsløse Faren hen over dyrkede Steder og

Ret. Allerede i de engelske Jagtlove (*Constitutiones de Foresta*), der tilskrives Knud den Store, forekommer Bestemmelsen om Hundenes Lemlæstelse (*genuiscissio*), s. *Die Gesetze der Angelsachsen*, herausg. v. R. Schmid, 2. Aufl., Lpz. 1858, S. 321, og skjønt der visselig er god Grund til at betvivle disse Loves Ægthed (anf. Skr., Einleit. S. LXI. W. Stubbs, *Constitutional history of England*, 2. Ed., Vol. 1., Oxford 1875, p. 200—1), kan der ingen Tvivl næres om, at hin Bestemmelse allerede tidlig — rimeligvis under de normanniske Konger — er kommen ind i den engelske Jagtlovgivning. Jvfr. W. Scott, *Ivanhoe* (*Waverley Novels*, Centenary Edit., Vol. IX), Edinb. 1870, p. 469—70. I Brabant omtales den 1355. A. Faider, *Histoire du droit de chasse et de la législation sur la chasse en Belgique, en France, en Angleterre, en Allemagne, en Italie et en Hollande* (*Mémoires couronnés et autres mémoires publ. p. l'Académie de Belgique. Collection in 8°. T. XXVII. Brux. 1877*) p. 34, jvfr. p. 39, 71, 94, 161, 440 (Frankrig). I Tydskland synes den at blive indført omtr. paa samme Tid som i Danmark. C. L. Stieglitz, *Geschichtliche Darstellung der Eigenthumsverhältnisse an Wald u. Jagd in Deutschland*, Lpz. 1832, S. 244 f. F. X. Smoler, *Histor. Blicke auf das Forst- u. Jagdwesen*, Prag 1847, S. 385 ff.

Sprængning af Led og Gærder! Eller Klapjagterne, der krævede Nærværelsen af saa store Skarer hoveriydende Bønder! Om det 17de Aarhundredes Forhold har en Historiker ytret: „Livet var den Gang ikke nogen Idyl“¹⁾. Det 18de Aarhundredes Bønder levede sandelig ikke heller i idylliske Tilstande.

Andre Omstændigheder forøgede endnu Trængslerne, navnlig den store Kvægsyge, som begyndte 1745 og med Afbrydelser holdt sig i henved 30 Aar²⁾. Om dens ødelæggende Virkninger her paa Egnen meddeler Forf. gode Oplysninger (S. 119 ff.), ligesom han ogsaa dvæler ved de smitsomme Sygdomme, der hjemsøgte Menneskene, baade den bekjendte Pest 1710—11 (S. 59 ff.) og senere herskende Epidemier (S. 122 ff.). Vidtløftig — maaske vel vidtløftig — skildrer han de Uaar, som indtraf i Midten af Aarhundredet (S. 127 ff.), da „Misvæxt næsten synes at have været almindelig, gode Afgrøder meget sjældne“. Gjennemsnitshøsten i almindelige Aar var højst 3 Fold (S. 127), og Forf. lægger til, at den ikke var stort bedre nogetsteds i Landet³⁾.

Resultatet af alt dette var naturligvis Nød og Elendighed,

¹⁾ Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned S. 55.

²⁾ Den Litteratur om dette Æmne, som Forf. henviser til (S. 119), er noget fattig, kun 3 Skrifter. I Bibliotheca Danica, udg. af Bruun, II. 304 ff. finder man den samtidige Litteratur anført. Udførligere Oplysninger haves i Minerva, 1789, Juli—Septbr. S. 70 ff. og i Holbergs Epistler, udg. af Bruun, II. 370 ff. Endnu kan der henvises til følgende nyere Skrifter (foruden de paa de anf. Steder citerede): Carlsen, Noget om og fra Rønnebæk Sogn S. 251. Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 234 ff. Petersen, Valø og Omegn S. 357. Carlsen, Efterrettn. om Gammelkjøgegaard og Omegn II. 67. — Hist. Tidsskr. 3. R. II. 383. — Vedel Simonsen, Samll. t. Hagenskov Slots Hist. S. 98. Vedel Simonsen, Samll. t. Elvedgaards Hist. III. 59 ff. Rasmussen Søkilde, Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn S. 111 ff. Rasmussen Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle S. 78. — Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus III. 336 ff., 350 ff.

³⁾ „Navnlig i det 17de Aarhundrede ansaas 3 Fold næppe for Misvæxt“, skriver Forf. (S. 127, jvfr. S. 75). Jvfr. Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld S. 227. Carstensen, Hjørlande Sogns Hist. S. 311.

og at den forgjældede, Friheden berøvede Bonde under dette Tryk maatte synke dybt, er en Selvfølge. Hvad Holberg har fremstillet i kraftige, slaaende Træk paa vor Scene, gjentager sig ogsaa her: jo større Nøden, des flittigere besøges Kroerne (S. 158, 172). Endnu ved Aarhundredets Slutning kunde Junge, der var Præst her paa Egnen, i sit for sin Tid klassiske Værk om den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog ikke finde Udtryk stærke nok til at skildre den ulyksalige Brændevinshang¹⁾. Men den Fattigdom, som herskede i Bondens Huse, følte ogsaa andre Steder, nemlig hos Herskabet. Dronning Sofie Magdalene, hvis Pragtlyst havde gjort Hørsholm Slot til det efter hendes Mening „artigste“ i hele Landet (S. 31), og som endnu 1748 udtalte, at hun havde anset Amtet for et af de bedste i Landet (S. 183)²⁾, havde i sin lange Enkestand mange økonomiske Vanskeligheder at kæmpe med, og det var hende derfor meget om at gjøre, at Amtet ikke skulde have aarlige Tilskud af hendes Kasse;

¹⁾ Junge, anf. Skr., 2. Udg., S. 15, 48 ff., 165. Om Junges Bog se en Bemærkning hos Forf. S. 356—7.

²⁾ Forf. er tilbøjelig til at tro, at Dronningen til Trods for den store Elendighed, som herskede her, alligevel har Ret i, at Hørsholm Gods var et af de bedste i Landet, og han henviser til, at den aarlige Indtægt af hele Møen samtidig var 2 Mark og af Antvorskov Gods 12 Skilling. Men herimod lader sig strax indvende, at det Skrift, hvorfra han har disse Tal, Repholtz's Beskrivelse over Baroniet Stampenborg, ikke udtrykker sig saaledes, som man skulde tro efter Forf.s Maade at citere dets Ord paa. Repholtz skriver blot (S. 66), at det vilde være ønskeligt, om en Kammeralist en Gang vilde paa Grundlag af Aktstykker behandle Spørgsmaalet om Ryttergodsernes Administration i det 18de Aarhundrede. „Man vilde da“, siger han, „faa at vide, om der gives nogen Grund for de Paastande, som stundum høres, f. Ex. at Kongen skal have haft 2 Mark i et Aar af hele Moens Land, at Indtægten af Antvorskov store Gods har i et Aar beløbet sig til 12 Skilling o. s. v.“ Det turde være meget tvivlsomt, om Forf. for øvrigt har Ret i sin Opfattelse af Forholdet mellem Hørsholm og de andre Godser (hvormed han vel mener Krongodser). Hørsholms Regnskaber vise netop større Udgift end Indtægt (S. 179 ff.).

men alle Forsøg paa at tilvejebringe Ballance i Hørsholms Regnskaber mellem Indtægter og Udgifter mislykkedes, indtil man endelig efter hendes Overhofmester Grev C. G. Stolbergs Raad greb til den Udvej at udparcellere Hovedgaarden, afskaffe Hoveriet og indføre Arvefæste. Denne vigtige Forandring fandt Sted 1761. Hvorledes den først sent lidt efter lidt kom til at medføre større Fordele for Bønderne, efter at Udskiftningen af Fællesskabet var istandbragt, derom saavel som om den hele Udvikling i det sidst forløbne Aarhundrede maa henvises til Forf.s med Indsigt i Landboforholdene skrevne Fremstilling.

— Men den store Bog om Hørsholm handler ogsaa om andet end om Bønder og Landboforhold. Jeg skal nu vende mig til nogle af disse andre Sider, men naar Forf. forlader hine Æmner, mærkes det desværre, at han ikke altid bevæger sig paa sikker Grund, og mine Bemærkninger i det følgende ville derfor oftere blive rettede imod hans Fremstilling.

Forf. fører Hørsholms Historie tilbage til Aaret 1305, da Gaarden ejedes af Jon Jonsen Litle, en anset Stormand¹⁾, der i de urolige Tider trofast stod paa Kongehusets Side²⁾. Jon Litle døde paa Hørsholm (Hørningsholm) i Som-

¹⁾ Jvfr. Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbeson af Nørreris S. 59 f.

²⁾ Maaske en Frænde af ham, men i saa Fald langt ude beslægtet med ham, var Lave Lavesen (Litle), en Søn af Erik Plovpennings Drabsmand Lave Gudmundsen. Denne Lave Lavesens Morbroder Hr. Absalon Andersen († 1288) havde skjænket Sorø Kloster noget Gods, men hans Arvinger, deriblandt Lave Lavesen, nægtede efter hans Død at udlevere det. 1293 fik Klosteret imidlertid sit Tilgodehavende, idet Lave Lavesen paa Grund af Forseelser havde maattet afstaa Gods til Kongen og denne overlod det til Klosteret. Men naar Forf. formoder (S. 3), at Lave Lavesen, der 1291 omtales som siddende i Fængsel paa Kallundborg, har været fængslet og er bleven dømt paa Grund af sit Forhold til Sorø Kloster, er han vistnok ganske paa Vildspor; slikt kunde ikke foranledige hans Fængsling. Nej, Grunden dertil maa søges i Forbrydelser begaaede mod Kongen, maaske

meren 1307, og da hans Sønner vistnok vare døde forinden¹⁾, gik hans Gods over til Datteren Fru Sidsel (Cæcilia), Enke

i hans Forbindelse med Kongemorderne. I Sorø Klosters Gavebog hedder det om ham: „captivatus fuit a domino rege Erico et in castro Calundeborgh detentus“, og endvidere: „perdidit multa de bonis suis, qvæ ratione excessuum suorum secundum leges terræ devolvebantur ad dominum regem“ (Scriptt. rerum Danic. IV. 491). I det Forlig, som 1295 sluttedes mellem den danske og norske Konge paa Hindsgavl, nævnes han sammen med Grev Jakob af Halland og flere andre som de, der, af hvad Grund de end ere rømte fra Danmark til Norge, frit maa vende hjem, hvis de ere i Live, og dersom de ere døde, indrømmes det samme deres Arvinger (Hvitfeld, Danmarks Riges Krøn. III. 22). At Lave Lavesens Forhold til Sorø Kloster i hvert Fald 1291 ikke har været saa fjendtligt, synes at fremgaa af det Testamente, han opsatte i dette Aar under sit Fangenskab, thi deri betænker han netop Klosteret, hvor han ønsker at begraves, og hvis Abbed han indsætter til en af Exekutorerne (Suhm, Historie af Danmark XI. 104 f.).

¹⁾ I Følge Scriptt. rerum Danic. IV. 545 Tab. 4 og 549 havde han to Sønner, Torbern og Peder; Suhm (Hist. af Danm. XI. 311) nævner tre, Torbern, Johannes og Jakob som Medbeseglere af et Brev fra 1299, og den sidste af disse forekommer vist endnu 1301 (Suhm XI. 386: „Jakob Jon Litlesen“). Men da der under Jon Litles Gavebrev til Esrom Kloster af 1306 findes Datterens, men ikke nogen af Sønnernes Segl (Suhm XI. 898), og da de ikke nævnes i deres Søsters Testamente 1307 (Pontoppidan, Annales ecclesie Dan. II. 93 ff.), ere de vel døde forinden. Det er en Fejl, naar Jon Jonsen Litles Hustru i Scriptt. rer. Dan. IV. 545 Tab. 4 kaldes Cæcilia, hvilket vist er sket ved en Forveksling med hans Moder. Hun hed Ingefred (Suhm XI. 311, 896). 1299 levede hun, men 1306 var hun død. I Lunde Domkirkes Gavebøger, baade den ældre og den yngre, nævnes Ingefred, „uxor domini Jon Litle“, som værende død i Aaret 1209 (Ser. rer. Dan. III. 480. IV. 29); det maa dog utvivlsomt være samme Person og Aarstallet bero paa en eller anden Fejl (MCCIX for MCCCIV?). Det vilde unægtelig være meget ønskeligt, om man kunde faa gode, nye Udgaver af de mærkelige lundske Gavebøger, der tilfredsstillede de Fordringer, som nu stilles til saadanne Udgaver. (Jvfr. om dem Paludan-Müller, Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? S. 41, 68 ff.)

efter Tyge Jurisen¹⁾. Kun kort Tid besad den nye Ejerinde Hørsholm; allerede i Oktober 1307, to Maaneder efter Faderens Død, gjorde hun, syg og sengeliggende, paa Hørsholm sit Testamente²⁾, og i December samme Aar døde hun, efterladende sig flere Børn, blandt hvilke en Datter ved Navn Ingefred, gift med Hr. Peder Niklesen³⁾. Hvilket af disse Børn der fik Hørsholm, vides ikke, thi i en hel Menneskealder høres intet om Stedet, og da det igjen dukker frem i Historien, er det gaaet over i en anden Slægts Hænder. At Forf. meddeler meget sparsomme personallistoriske Oplysninger om disse Gaardens første Ejere, kan ikke dadles som urigtigt; derimod tør Kritikken næppe fælde en fordelagtig Dom om de „Notitser om Litle-Slægten“, som Forf. har samlet og optaget forrest blandt Bogens Bilag (S. III—V), thi her har han aabenbart indladt sig paa noget, han slet ikke har kunnet magte. Han har langt fra faaet medtaget alle Medlemmerne af Familien, endnu mindre har han formaaet at løse den visselig ogsaa vanskelige Opgave at bringe et hele ud ved at anvise de enkelte Personer deres Pladser paa Familiens Stamtavle. Som de nu ere, have Notitserne ingen Værd, idet de for største Delen ere udskrevne af Suhms Danmarkshistorie, oftere uden Kjendskab til nyere

¹⁾ Han døde 1280. Scr. rer. Dan. I. 293.

²⁾ I dette forekommer en Slægtning af hende, Fru Athlæ (eller Æthlæ), gift med Hr. Niels kaldet Ranæ (Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II. 95, 96). Paa Grund af det angivne Slægtskab fremsætter jeg det Spørgsmaal, om denne Frue ikke kan være identisk med den paa Stamtavlen over Skjalm Hvides Efterkommere figurerende Atlet, om hvem der i den nyeste Tid er opstillet en Hypothese, i Følge hvilken det skulde være en Mand (Steenstrup, Studier over K. Valdemars Jordebog S. 474 f. Jvfr. Paludan-Müller, K. Valdemars Jordebog, et Stridsskrift, S. 57 f.). Atle er det samme Navn som Adele, Edle. — Niels Rane blev radbrækket 1315 for oprørske Stemplinger mod Kongen (Suhm XI. 758; men S. 772 anføres han som levende endnu 1316).

³⁾ Peder Niklesen de Thoslandia kaldes han. At Thoslandia betyder Taasinge, vilde være en overflødig Oplysning, hvis ikke Prof. J. Kornerup nylig havde oversat det ved — Tydskland! Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1877. S. 228.

Tidens Oplysninger. Det er saaledes aldeles utilfredsstillende, naar der skrives: „Thord Litle skal have været en berømt lovkyndig. Suhm mener, at han har skrevet eller dog haft en væsentlig Andel i ny sjællandske Lov, hvad dog nok er tvivlsomt.“ Selv om Forf. ikke turde indlade sig paa at udtale en Mening om Thord Litle og hans juridiske Virksomhed, burde han dog i hvert Fald have henvist til Overlærer Kinchs Afhandling om ham¹⁾ og have oplyst, at han ikke har det ringeste at gjøre med den nye sjællandske Lov. Folk, som ikke have hørt til den egentlige Litle-Slægt, anføres af Forf., naar de blot have baaret Litle-Navnet²⁾, og om han end ytrer Tvivl om deres Nedstammen fra de gamle Litler, tager han dem dog med, saaledes en Urtegaardsmand Hans Litle (eller Lillie), der levede i Christian V's Tid, og hans Søn, der var Parykmager i Slangerup³⁾.

I Aaret 1343 træffes Hørsholm igjen, da det ejedes af Niels Eriksen, der dog ikke, som Forf. vil (S. 4), den Gang var Ridder⁴⁾. Der er i øvrigt ingen Grund til her at dvæle ved ham og de følgende Ejere; kun skal til Supplering af de givne Meddelelser oplyses, at han var af Familien Saltensee, og at hans Søn Erik Nielsen allerede 1369 skrives til Hørnings-

¹⁾ Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. II. 244 f. Om den ældre Litteratur s. S. 230.

²⁾ Saaledes Petrus Parvus Rosæfontanus († 1559). Der havde været Grund til at nævne H. Rørdams Formodning (Ny kirkehist. Samll. II. 240), at han tilhører en borgerlig Familie Lille eller Lilde i Roskilde. Forf. omtaler ogsaa hans Broder Matthias, men hvorfor ikke den tredje Broder Henrik, Christiern II's tro Tilhænger, eller deres Frænde Mag. Frans? — Ogsaa de norske Litler eller Basser nævnes. Jvfr. herom Hist. Tidsskr. 5. R. I. 606 ff. (af A. Thiset) og Norsk Hist. Tidsskr. IV. 500 f. (af H. J. Huitfeldt). Det er urigtigt, naar Peder Hansen gjøres til Kansler (S. v); det var hans Søn Hans Pedersen, der var Norges Kansler.

³⁾ Notitsen om disse to Mænd findes ogsaa tidligere i Bogen, nemlig S. 350.

⁴⁾ Endnu 1360 var han kun Væbner. Aarsberetn. fra Geh. Arch. II. 21.

holm¹⁾. At denne Erik Nielsen, om hvem Wegener har samlet flere Efterretninger²⁾, hvad der synes at være undgaaet Forf.s Opmærksomhed, efterlod en Enke, Eline, som senere ægtede Hr. Bent Bjug (Byg) og derved bragte ham Hørsholm, er oftere sagt og gjentages nu af Forf., men beror dog paa en Misforstaaelse, fremkommen ved, at Suhm³⁾ har givet et urigtigt Uddrag af et Aktstykke; thi medens Aktstykket⁴⁾ ganske rigtig siger, at Bent Bjug var gift med Eline (Helena), taler det ikke noget om, at hun tidligere havde haft Erik Nielsen til Mand, hvorimod Sagens rette Sammenhæng er den, at hun, som hendes Vaaben og Navn antyde og Klevenfeld anfører, var en Søster til Erik Nielsen⁵⁾. — Hr. Bent Bjug solgte 1391 Hørsholm til Dronning Margrethe, og siden har ingen Privatmand ejet Gaard og Gods.

I Stedet for Ejere fulgte nu Lensmænd, men heller ikke ved disse dvæler Forf., hvortil der for saa vidt ogsaa er mindre Anledning, som de paa en enkelt Undtagelse nær ikke have været nærmere knyttede til dette Sted. Hørsholm var et mindre Len, som i Reglen var forenet med et større nærliggende⁶⁾. Den sidste Lensmand var Korfits Ulfeld. Da han 1651 flygtede fra Danmark, overdroges Lenet til Dronning Sofie Amalie, og endnu to Dronninger have haft det under sig, sidst Sofie Magdalene, som i Forf. har fundet en Forsvarer mod tidligere Tidens uretfærdige Angreb⁷⁾.

¹⁾ G. W. Dittmer, *Gesch. des Krieges der See- od. Wendischen Städte mit Dänemark u. Norwegen in Folge d. Cöllner Conföderation vom J. 1367*, Lüb. 1853, S. 58.

²⁾ *Annaler f. nord. Oldkynd.* 1851. S. 312 f.

³⁾ *Hist. af Danm.* XIV. 108.

⁴⁾ Langebeks hndskr. *Diplomat.* 9. Marts 1382.

⁵⁾ Plesner har derfor med Rette opført hende under Navnet Saltensee i Registeret til Ældste danske Archivregistraturer, I. 374. Suhm (XIV. 275) kalder hende Helene Juels-Datter, men maa have skrevet fejl for Nielsdatter.

⁶⁾ Jvfr. Erslev, *Danmarks Len og Lensmænd* i d. 16. Aarh. S. 18, 19, 97. Det synes dog, som om Dr. Erslevs Fremstilling maa rettes noget efter de af Forf. givne Oplysninger.

⁷⁾ Naar Forf. i Bilagene (S. xxvi–xxix) meddeler hendes Te-

Hvad Forf. meddeler om Gaarden og Godset i de 260 Aar 1391—1651, er højst ubetydeligt. Her maatte dog vistnok adskilligt mere have kunnet skaffes tilveje, navnlig ved Hjælp af Lensregnskaberne. Exempelvis skal jeg nævne nogle Oplysninger, jeg savner i Bogen. Den Optegnelsesbog fra Christiørn I's og Hans's Kancelli, der er trykt i et af de sidste Bind af „Danske Magazin“¹⁾, burde der være skjænket større Opmærksomhed. — Om Kongernes Ophold paa Slottet kunde der nok have været samlet flere Efterretninger. Saaledes vide vi, at Christian III drog herud i Sommeren 1557 for at styrke sit svage Helbred ved Landluften og tilbragte en 14 Dages Tid her²⁾, og i det næste Aar træffe vi ham atter her³⁾. Sønnen var her oftere, rimeligvis for Jagtens Skyld (S. 9)⁴⁾. Om Christian IV's Besøg her veed man lidt mere, bl. a. fra hans Dagbøger, der dog naturligvis kun indeholde ganske kortfattede Notitser⁵⁾, hvorimod der fra hans Stilebøger formentlig lod sig hente adskillige Oplysninger om hans Ophold her som Barn⁶⁾, ligesom hans Breve ogsaa vilde give et og andet Vink. Af dem faa vi f. Ex. flere Ting at vide om

stamente af 10. Oktbr. 1746, har han vist overset, at det er trykt hos Brock, Den oldenborgske Kongeslægt belyst ved Saml. p. Rosenberg S. 105—8, og det i en bedre Form end hos Forf.

¹⁾ Dsk. Mag. 4. R. 2. Bd.

²⁾ Sejdelin, Diplomatar. Flensborgense II. 722. Jvfr. S. 715, 717.

³⁾ Et Brev fra Markgrev Albrecht af Brandenburg af 19. April 1558 til Christian III er modtaget paa Hørsholm 14. Maj 1558 (Orig. i Geh. Ark., Brandenburg Fasc. 4b).

⁴⁾ 8. og 9. Juli 1559 var han her (Tegn. ov. alle Lande VI. 111), ligesaa i Februar 1576 (Nielsen, Københavns Diplomatar. II. 360).

⁵⁾ Forf. anfører (S. 9—10) Notitser af Dagbøgerne for 1616 og 1617, men den sidste af dem, den fra 28. Aug. er ikke fra 1617, men fra 1618 (Nyerup, Magazin f. Rejseiagttagelser IV. 432). Besøg paa Hørsholm nævnes ogsaa i Dagbøgerne for 1619, 1620 (Nyerup, anf. Skr. IV. 454, 475, 478, 488, 507), 1621 (Schlegel, Saml. z. dän. Gesch. II. 1. 64) og 1635 (Nyerup IV. 561 f., 566, 569 f., 572).

⁶⁾ Jvfr. Nyt hist. Tidsskr. III. 261, 302.

Kongens Døtres Ophold her 1635¹⁾. — Ogsaa om Gaardens eller Slottets Betjente i Forleningens Tid, især Fogderne, savnes Efterretninger, som f. Ex. om Fogden Niels Olufsen, der 1635 bad Leonora Christina om at staa Fadder til et Barn af ham²⁾. — Den ældste Efterretning om selve Slottet, som Forf. kjender, er et Inventarium fra 1600³⁾, men naar Slottet er opført, veed han ikke. Han antager, at det gamle Slot, hvoraf der paa Titelbladet er givet en Afbildning, efter Stilen at dømme maa skrive sig fra det 16de Aarhundrede. Netop paa Spørgsmaal i den Retning vilde vist Lensregnskaberne give Svar⁴⁾. — Om Befolkningens Antal i Hørsholm Len have vi Angivelser fra 1645 og 1660⁵⁾, men det ses ikke, at Forf. har taget noget Hensyn til dem.

Fra Tiden efter Midten af det 17de Aarhundrede ere Forf.s Efterretninger noget fyldigere, dog uden at de medtage alt det, man kunde vente⁶⁾. Derimod dvæles med Udførlighed

¹⁾ Christian IV's Breve 1632—35 S. 361, 366, 370 f., 374, 383. De laa her ogsaa 1632 og 1636. Jvfr. Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Hist. I. 58. — Det bør dog udtrykkelig bemærkes, at det Bind af Kongens Breve, som gaar fra 1632 til 1635, for største Delen først er udkommet efter Forf.s Bog.

²⁾ Christian IV's Breve 1632—35 S. 388. Man faar altsaa ikke hos Forf. Underretning om, hvor vidt denne Niels Olufsen (der 1634 indtraadte som Medlem af det danske Kompagni i Kjøbenhavn, s. Nielsen, Hellig Trefoldigheds Gilde S. 35) er den samme som den, der 1632 var Slotsfoged paa Frederiksborg, og som den, der 1642 var Fiskemester paa Kronborg (Dsk. Mag. V. 209). — I Frederik II's Dage var Henrik Holst Foged her (Nielsen, Kjøbenhavns Diplom. II. 390). Niels Olufsens Formand hed Hans Mortensen (Christians IV's Breve 1632—35 S. 58).

³⁾ 1602 skriver Forf. (S. 19), men det skal vel være 1600. Jvfr. Friis, Samll. t. dansk Bygnings- og Kunsthist. S. 350.

⁴⁾ Naar Friis (anf. Skr. S. 358) siger, at Slottet ombyggedes under Frederik II, maa hans Kilde, som han ikke anfører, vel sagtens være Lensregnskaberne.

⁵⁾ Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 217. 1877. S. 148.

⁶⁾ Christian V's Dagbøger (Nyt hist. Tidsskr. 1—2. Bd.) indeholde kun lidet, men Christian VI's Dagbøger (Danske Samll. 2. R. 4—5. Bd.) burde utvivlsomt have været benyttede, især da Forf.

ved Skildringen af det pragtfulde Slot, som Christian VI lod bygge, og tillige imødegaa den gængse Fortælling om Navnet „Hirschholms“ Oprindelse og om Stedet, hvor det nye Slot opførtes. Den straalende Herlighed fik, som bekjendt, snart Ende. Vi kunne nu med Forf.s Oplysninger for os forfølge dens Skæbne Skridt for Skridt, fra det begyndende Forfald til den fuldstændige Odelæggelse. —

Medens den første Halvdel af det store Bind maa siges at være den historiske Del, hvor Slottets og Godsets Historie i Almindelighed behandles, er den anden Halvdel væsentlig topografisk, givende en Række Detailler om de enkelte Gaarde, Kirker o. s. v. De Afsnit, hvori dette meddeles, ere følgende: Hørsholm Sogn, Birkerød Sogn, Blovstrød Sogn, Karlebo Sogn, Skovene efter Udskiftningen, Kirker og Præster, Skolerne, Forvaltere, Dommere og Skrivere, Distriktslæger. Ved at omtale denne Afdeling bliver det endnu mere nødvendigt at være kortfattet, og der skal derfor kun udtages enkelte Notitser for at give en Forestilling om Bogen og yde Bidrag til dens Bedømmelse.

Under Hørsholm Sogn hører Gaarden Køkkedal, der i Følge T. A. Becker skal være opført af Christian IV's General-toldvisitør Nikkel Kock, noget, som Forf. imidlertid antager for urigtigt (S. 254). Men ligesom Forf. ikke synes at kjende stort til den bekjendte eller, om man vil, berygtede Nikkel Kock¹⁾, saaledes kan det, han anfører, egentlig ikke siges at tale mod Beckers Angivelse; hvor vidt denne er rigtig, er et andet Spørgsmaal, som jeg ikke tør afgjøre. Blandt Gaardens Ejere dvæles der lidt ved Gehejmerraad, Grev C. A. v. Berckentin

fra Aviserne aftrykker lange Beskrivelser af Festerne paa Slottet (S. 26 ff.). — Her indskydes en lille Rettelse til S. 14, hvor der fortælles, at Christian V's Søn Vilhelm, der døde 11 Aar gammel 1706, førte et Slags Hof paa Hørsholm, hvilket godtgjøres med et Citat af en Dagbog fra 1698. Nej, som treaarig førte Prinsen ikke Hof her. Men han var 11 Aar gammel 1698, og han døde 1705 (ikke 1706).

¹⁾ S. 261 læses nemlig: „Nikkel Kock, som nok egentlig hed Nicolai Holmer“. Om Nikkel Helmer Kock se Christian IV's Breve 1632—35 S. 165 ff.

og hans Datter Grevinde Louise v. Plessen, der en kort Tid var Dronning Karoline Mathildes Overhofmesterinde (S. 254—6). — Her ligger ogsaa Sophienberg (S. 258—9) og Rungsted (S. 261 ff.). Den ældste Indehaver af Rungsted Kro, der anføres, er Christian IV's Herold Villum Carron¹⁾. I Slutningen af det 17de Aarhundrede solgtes Kroen fra Kronen til Toldforvalteren Lars Eskildsen, og efter ham kom den til en senere Eftermand i Embedet, Hans Jakob Søbøtke²⁾, der dog kun havde liden Glæde af Kjøbet, thi da han faa Aar efter arresteredes for svigagtig Embedsførelse (hvorom Forf. meddeler flere nye Oplysninger S. 263 f.), maatte han for at erstatte Kronens Tab sætte Rungsted til Auktion 1703. Højstbydende blev Kongen. Først 50 Aar senere gik Stedet igjen over i private Hænder. — Den svenske Hærs Ophold her i Aaret 1700 giver Forf. Anledning til at omtale Karl XII's sjællandske Felttog, men her begaar han den mærkelige Fejltagelse at sige, at Kjøbenhavn brandskattedes for 400,000 Rdl. (S. 274). Naar Forf. i samme Anledning meddeler Indskriften paa den saakaldte Karls Kilde i Enrum Have ved Vedbæk (S. 274), synes dette rigtignok mindre at vedkomme Hørsholms Historie. Jeg skulde dog ikke have rejst nogen Indvending mod en saadan lille Udflugt over Amtets Grænser, hvis Indskriften ikke tidligere havde været trykt, eller hvis den nu gjengaves i paa-lidelig Form; men ingen af Delene er Tilfældet. Den er trykt for lang Tid siden, skjønt paa et Sted, hvor man ikke let faar Øje paa den³⁾, og der er den maaske overset af Forf., hvad der for saa vidt er uheldigt, som han ved at holde sig til den

¹⁾ Jvfr. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872. S. 203.

²⁾ Lars Eskildsen døde 1691, men efterfulgtes i Embedet ikke umiddelbart af Søbøtke, som man skulde tro efter Forf.s Udtryk; mellem dem fungerede Edvard Kruse († 1695). Nyt hist. Tidsskr. II. 191, 195. Danske Samll. 2. R. V. 325—6. Mich. Henrichsons Liig-Prædikener IV. 251. Aarsberetn. fra Geh. Arch. II. 321. Bisk. J. Bircherods Dagbøger S. 245. Dsk. Mag. III. 313.

³⁾ Kjøbenhavnsposten 1827 S. 258. Jvfr. Lundblad, Gesch. Karl XII, übers. m. Anm. v. G. F. v. Jenssen I. 81 f.

trykte Udgave af Indskriften vilde have kunnet meddele denne i en mindre slet Skikkelse, end den nu har faaet hos ham¹⁾. — Med Hensyn til Johannes Ewalds Ophold her giver Forf. kun en enkelt, men ikke uvigtig Oplysning om den Familie, Digteren levede hos (S. 275). Vidtløftig omtales Grev Cl. Fred. Horn, som under Navn af Fred. Classon levede paa Folehavegaard, efter at han som Følge af Deltagelse i Mordet paa Gustav III var forvist fra Sverrig (S. 276 ff.). Foruden Ewalds er ogsaa en anden Digers Navn knyttet til denne Egn, Theatredirektør Thomas Thaarups. Han henlevede de sidste Aar af sit Liv i Smidstrup (S. 284 f.)²⁾.

I Birkerød Sogn ligger Ebberød, en Bondegaard, som Frederik III 1661 skjænkede sin trofaste Hjælper Ærkebiskop Hans Svane (S. 297 ff.), og som senere ejedes af dennes Svingersøn Biskop Hans Bagger³⁾. Endnu i en Biskops Besid-

¹⁾ Navnlige er den sidste Linie af Grev Fr. Leop. Stolbergs tyske Digt bleven aldeles uforstaaelig hos Forf. Alle fire Linier se nøjagtig saaledes ud hos ham:

„Hier am kühlenden Quell unter hängenden Schatten,
Ruhten von Schlachten der Held, Ruhte Bellona mit ihm
Carl vergass der Siege, vergiess der kleineren Sorgen,
Trennd (träumt) und genoss der Ruh, hier in den Schoss der
Natur.“

I Virkeligheden staar der (thi Indskriften kan endnu læses, jvfr. desuden *Gesammelte Werke der Brüder Christ. u. Friedr. Leop. Grafen zu Stolberg*, I, Hamb. 1820, S. 418):

„Hier am kühlenden Quell und unter hangenden Schatten
Ruhte von Schlachten der Held, ruhte Bellona mit ihm.
Carl vergass der Siege; vergiess der kleineren Sorgen,
Freund, und geneuss der Ruh, hier in dem Schooss der Natur.“

De sidste Ord maa tænkes henvendte til Enrums Ejer, Konferensraad C. A. Fabritius de Tengnagel (f. 1731 † 1805).

²⁾ Nogle Notitser om ham ere nylig fremkomne i *Illustr. Tidende*, 13. Juni 1880 (XXI. 382).

³⁾ At Zwergius (*Det Siellandske Clerisie* S. 309) i forrige Aarhundrede kunde mene, at Familien Bagger mulig er opkaldt efter Partinavnet Bagler, er ikke saa underligt som, at vor Forf. kan gjentage det for ramme Alvor (S. 299). Forf. fører (ligesom Zwergius) Slægten tilbage til Farfaderen Niels Bagger, Raad-

delse kom Gaarden, da den 1759 overdroges Erik Pontoppidan (S. 302 ff.), fra hvis Haand Forf. meddeler et meget interessant Brev.

I Blovstrød Sogn mærkes Gaarden Sandholm, der i Midten af forrige Aarhundrede var forpagtet til den berømte Bygmester Generalmajor Laur. de Thura (S. 316 f.). Senere ejedes den af Dronning Sofie Magdalenes Hofpræst Joh. Andr. Cramer.

Ved Nivaa i Karlebo Sogn lod Frederik V tvært imod Danneskjolds Advarsel anlægge en Galejhavn, og der anvendtes betydelige Summer herpaa, indtil Foretagendet i Begyndelsen af Christian VII's Regering igjen opgaves¹). I Stedet derfor fremstod Nivaagaard. — I samme Sogn ligger Donse Mølle, der allerede 1704 indrettedes til Krudtværk og endnu trods mange Uheld er i Virksomhed (S. 328 ff.).

Stykket om Præsterne er ikke udarbejdet med videre Forkjærlighed og lader derfor en hel Del tilbage at ønske. I Hørsholm virkede i det sidste Decennium af det 18de Aarhundrede de bekjendte Prædikanter F. C. Gutfeldt og Cl. Pavels, om hvem Forf. meddeler lidt, nærmest efter Rahbeks Erindringer og Pavels's egne Optegnelser (S. 346 ff.); men deres Eftermænd nævnes kun i al Korthed, endogsaa med Forbigaaelse af deres Fornavne. Uagtet der har været to Præster her af Navnet Gad, kaldes de dog begge simpelt hen „Gad“. — Præsterne i de andre tre Sogne har Forf. været omhyggeligere med, for saa vidt han giver dem deres fulde Navne, men en noget større Omhu kunde han uden Skade have vist dem. Idet han efter Wibergs Præstehistorie leverer Birkerøds Præste-

mand i Odense. Mærkeligere end denne var imidlertid hans Fader igjen, den rige Oluf Bagger († 1602), der i flere Henseender er nær ved at blive en Sagnfigur, saa stærkt et Indtryk have hans Rigdomme gjort paa Folkets Fantasi. Hans Søn Niels var imidlertid ikke Farfader til Biskoppen, men Oldefader (se Stamtavlen i Samll. t. Fyens Hist. og Topogr. V. 339).

¹) Jvfr. Garde, Den dansk-norske Somagts Hist. 1700—1814 S. 213 f. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1878. S. 139. Forf. berører dette meget løselig (S. 334).

række (S. 349 f.), overser han saaledes, at Wiberg selv i Til-læget bag i 1ste Bind af sit Værk har tilføjet en Mand, som mangler i Rækken¹⁾, og en af Præsterne døber han om²⁾. Præsterækken i Karlebo, hvor han ikke holder sig til Wiberg alene (S. 357), har han ikke været heldigere med³⁾. Kun ved

¹⁾ Ligesaa den lille Rettelse hos Wiberg III. 725, der sandsynligvis er fremkaldt ved Ny kirkehist. Samll. V. 470.

²⁾ Nemlig Ditlev Christiansen Müller, som han kalder Christian Ditlevsen Müller.

³⁾ Hr. Baltser, som var Præst her 1598 (Ny kirkehist. Samll. V. 45), kalder han Søren Balthasar. Morten Markussen, som i Følge Wiberg (II. 723) forflyttedes til Kjøbenhavn 1625, lader han komme dertil allerede 1624 og giver ham Tilnavnet Hjørring (mon ikke ved Forvexling med hans Formand som Kapellan ved St. Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn?). Han omtaler slet ikke, at 1659, da Kaldet stod ledigt, udnævntes Gregers Hansen Roskilde til Præst, men vistnok uden at blive ordineret. Han blev greben af Svenskerne som indviklet i den kronborgske Affære. Hans endelige Skæbne har man hidtil ikke kjendt, men kun vidst, at han blev dømt til Døden. Efter den Notits, Forf. meddeler S. 350, og som ikke angaar Formanden Christen Jensen Bircherod, men mulig kan referere sig til Gregers Hansen, skulde han alligevel være bleven indsat af de Svenske og dræbt 1660 af en Svensker, hvis ikke Notitsen angaar en helt anden Person. Jvfr. Ny kirkehist. Samll. V. 680 (og de der citerede Steder). Biskop Bircherods Dagbøger S. 36. Danske Samll. IV. 360. — Denne Gregers Hansen, som i den kongelige Befaling af 30. April 1659 udtrykkelig kaldes Roskilde og vistnok var bleven Student fra Roskilde Skole 1650, er af C. F. Nielsen (Færøernes geistl. Stat, 2. Udg., S. 28) uden videre gjort identisk med Gregers Hansen Varde, som 1667 blev Præst paa Strømø (f. 1632 † 1704). Dette maa være urigtigt, som overhovedet næsten alle Pastor Nielsens Angivelser om Gregers Hansen Varde ere fejlagtige, thi 1) den Mand, som gjøres til hans Fader, Hans Hansen Varde, blev først 10 Aar efter den formentlige Sons Fødsel Student fra Aalborg (Tauber, Biogr. Notitser om Disciple fra Aalborg Kathedralskole II. 25. Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg Kathedralskole II. 21); 2) samme Hans Hansen Varde blev først 1650 gift med Maren Christensdatter, som 1632 kun var omtr. 12 Aar gammel (Wiberg, Præstehist. III. 219); 3) Efterretningerne om Gregers Hansens Benaadning og Frigivelse af Fængslet ere de fra Henrik

Henrik Gerners Skæbne dvæler han noget (S. 350 ff.) uden dog at meddele noget nyt, thi hvad han anfører af Birkerøds Kirkebog, har for længst været trykt¹⁾. Men ligesom vi nys saa, at han, naar han skal skildre Træk af Fædrelandets almindelige Historie, ikke synes at være saa fortrolig med den, som man kunde vente, saaledes viser sig noget lignende her, hvor han omtaler Forsøget paa fra dansk Side at overrumple Kronborg. Han skriver (S. 351): „Gerner, som talte færdig Engelsk, og hos hvem den engelske General Wawassor havde Kvartér, blev valgt til at indlede Underhandlinger saavel med Oberst Richard Hutchinson, der befalede over 300 Mand i svensk Tjeneste i Helsingør og var misfornøjet med Kong Karl, som med flere engelske Søofficerer, der jævnlig hentede Ordre hos Wawassor.“ Forf.s Kilde er aabenbart Giessings Beretning²⁾; men Giessing er just ikke altid den bedste Hjemmelsmand. Han har misforstaaet sin Kilde, og Forf. har ved at føje noget til af sit eget skabt en Situation, som hører til Umulighederne. Den engelske Officer Sir William Vavassor, der havde kæmpet i England paa Karl I's Side³⁾, og som

Gerners Skæbne bekjendte Data, som uden nogen som helst Hjemmel ere overførte paa hin.

¹⁾ Pontoppidan, Marmora Danica I. 211 f. Giessing, Nye Saml. af Jubel-Lærere I. 347 f., 355. Det latinske Vers paa Tavlen under hans Lænker i Birkerød Kirke er ikke godt aftrykt hos Forf. (volnit, læs: voluit; vinda, læs: vinela). Skjønt Forf. har optaget ikke faa Vers i sin Bog, synes han ikke at have noget rigtig godt Øje til dem, thi hvad der gjælder om det nys nævnte og om det paa „Karls Kilde“, gjælder ogsaa om andre, f. Ex. om Indskriften paa det Maleri, der hænger i Hørsholm Kros Gjæstestue, hvilken Indskrifts første Halvdel af Forf. er gjort til Prosa (S. 251), medens den ligesom Slutningen er paa Vers. I Verset S. 300 er der en Fejl lige i Begyndelsen.

²⁾ Giessing, Jubel-Lærere I. 336.

³⁾ Han toges til Fange i Træfningen ved Edgehill 1642, men maa snart være kommen ud af Fangenskab, da han allerede det følgende Aar paa ny træffes i „Kavallerernes“ Rækker. Clarendon, History of the rebellion and civil wars in England, Oxford 1849, II. 394. III. 139. Diary of John Rous, edit. (for the Camden Society) by M. A. E. Green, 1856, p. 126. Letters of the

senere havde taget Tjeneste hos den svenske Konge som Generalmajor¹⁾, faldt ved Stormen paa Kjøbenhavn 11. Febr. 1659²⁾; den engelske Flaade under Montague naaede først til Sundet 6. April 1659³⁾; Planen mod Kronborg røbedes i Juli Maaned 1659. Men selv bortset herfra, hvor utænkeligt, at de engelske Søofficerer „jævnlig“ skulde begive sig til Birkerød for at hente Ordre hos en der indkvarteret underordnet svensk General! Dem kunde de da lettere have faaet af den paa Kronborg kommanderende, hvis overhovedet den engelske Flaade, hvad den ikke gjorde, havde deltaget i Krigen som Sverrigs allierede⁴⁾.

En anden Mand, som udmærkede sig i denne Krig var Lorens Tuxen, om hvem Forf. (i Afsnittet om Godsets Forvaltere) meddeler Personalia (S. 362 ff.), der dog intet nyt indeholde om hans Krigsbedrifter, da alt, hvad der fortælles derom, viser sig at være taget af et Par trykte Skrifter⁵⁾, som dog ikke citeres. Om Tuxens Eftermænd meddeles adskilligt, som i det hele taget dette lille Afsnit i biografisk Henseende hører til de bedste Partier af Bogen, men da disse Folk med Undtagelse af den før nævnte Rateckens ikke have spillet nogen større Rolle, forbigaar jeg dem. —

lady Brilliana Harley, edit. (for the Camden Soc.) by T. T. Lewis, 1854, p. 206, 209, 266.

- 1) 1657 er han i Hamborg, som man mener ikke vel set af den svenske Konge. I Januar 1658 skrives der, at han med sine 300 Mand er marscheret til Kiel, og den følgende Maaned er han i Sjælland. Collection of the state papers of John Thurloe, by T. Birch, Vol. VI., Lond. 1742, fol., p. 672, 743, 816.
- 2) Man fandt ham blandt de døde med afskaarne Øren. Hans prægtige Ørenringe havde fristet Soldaterne til at lemlæste Liget. R. Manley, History of the late warres in Denmark 1657—60 p. 51.
- 3) Manley, Hist. of the late warres in Denmark p. 63. Biskop Bircherods Dagbøger S. 31.
- 4) Giessings Kilde er Anmærkningen S. 116 i L. Thura's Hans Rostgaards Liiv og Levnet, men der er blot Tale om Oberst Hutchinson „og andre engelske Officerer“, altsaa ikke Søofficerer, og det anføres ligesom hos Giessing blot en passant for at antyde, hvorledes Gerner havde lært Hutchinson at kjende.
- 5) Nemlig Giessing, Jubel-Lærere I. 337 ff. og Wolff, Journal f. Politik, Natur- og Menneske-Kundsk. 1821. I. 21 ff.

Det maa siges til Forf.s Ros, at han med stor Flid har benyttet de stedlige Arkiver og om Ejendomsforholdene har fremdraget en meget stor Mængde Oplysninger, som man ingen andre Steder vil finde¹⁾; men det maa ogsaa siges, at han ved at indrømme det biografiske Element saa lidet har gjort den Del af Skriftet, der maa betegnes som den topografiske eller specielle, temmelig tør²⁾. Man vil ikke let kunne paavise en Egn, til hvilken der i den nyere Tid har været knyttet saa mange bekjendte Personligheder, og man kunde derfor nok have ønsket, at Forf. havde gjort lidt mere ved den taknemmelige Opgave, som herved naturlig frembød sig, at skildre og karakterisere disse Personer. Skjønt han øjensynlig ogsaa for Personalhistoriens Vedkommende har skjænket Litteraturen en Del Opmærksomhed, har hans Læsning dog næppe været saa vidtstrakt, som man kunde have ønsket, og mangt et lille Vink, som kunde baade oplyse og fornøje, savnes derfor. Lad mig tage et bestemt Exempel. S. 267 anføres, at Rungsted 1781 solgtes til Justitsraad og Professor Virgilius (læs: Vigilius) Erichsen i Kjøbenhavn, hvis Enke atter solgte Ejendommen det næste Aar. Hvem var denne Mand? Saaledes ville vist de fleste Læsere spørge, men Forf. lader os i fuldstændig Uvished derom; de færreste ville vide, at han var Kunstner og i en Række af Aar havde opholdt sig i St. Petersborg, hvor han var bleven Kejserinde Katharina II's Hofmaler³⁾. Det er meget muligt, at Forf. har vidst Besked herom, men han burde i saa Fald

¹⁾ Grunden til, at Forf. dvæler saa meget herved, er, som han selv oplyser (S. 383), den, at Hørsholm Birks Pantebøger for Tiden før 1790 ere sporløst forsvundne, hvorfor han har ment, at Udførlighed paa dette Omraade kunde raade nogen Bod paa den følelige Mangel. Det antydes som en Mulighed, at de forsvundne Protokoller kunne have været mellem de Arkivsager, som en tidligere Amtsforvalter i et Anfald af Vanvid lod dels brænde, dels begrave i en Tørvemose.

²⁾ Det er underligt, at Forf. i sit Forord fremhæver, at de personlige Forhold ere behandlede med Udførlighed. Det er netop det, de, paa faa Undtagelser nær, ikke ere.

³⁾ Weilbach, Dansk Kunstnerlexikon S. 154, 792. Jvfr. Meier, Efterrettn. om Fredensborg Slot S. 178.

næppe have holdt Oplysningen tilbage. Der er vel ingen Tvivl om, at hans Værk vilde have vundet ved saadanne Tilføjelser, og paa den anden Side vil man uden Vanskelighed kunne udpege Steder, hvor lidt mindre Udførlighed kunde have gavnet, og hvor der saaledes kunde have været vundet Plads til det, som nu mangler. I mange Tilfælde røber Forf. dog vistnok ved at anbringe et lille „en“ foran Navnet, at han ikke veed noget om vedkommende, og skjønt det vilde være i højeste Grad ubilligt at forlange, at han skulde kjende alle de mangfoldige Mennesker, han nævner, kunde man dog maaske nok uden at være uretfærdig fordre, at han kjendte lidt flere, end han gjør¹⁾.

Undertiden undlader Forf. at citere sine Kilder, men i Reglen angiver han dem, for saa vidt de ere trykte. Desværre ere imidlertid Citaterne ofte temmelig vildledende²⁾. I det hele lader det sig ikke nægte, at Forf. vel hyppig gjør sig skyldig i Unøjagtighed³⁾.

¹⁾ Saaledes nævnes S. 317 „en“ Oberst Jens de Poulsen, o: Generalmajor Jens de Poulson til Gunderupgaard, f. 1713 † 1784 (Benzons Stamtavle), og S. 321 „en“ Kammerjunker, Kaptajn Banner o: N. O. Banner, f. 1781 † 1841 (Castenskiold, Supplement t. Lexicon over adelige Familier S. 8. Krogh, De danske Majorater S. 257. Nielsen, Biogr. Efterretn. om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat S. 66).

²⁾ Her nogle Prover. S. 6 Anm. 5: „Scr. Rer. Dan. 202“, læs: Scr. Rer. Dan. VI. 208. (Hvor samme Værk citeres S. 18 Anm. 4 mangler atter Bindangivelse; ligesaa S. 324.) S. 9 Anm. 4: „Hist. Tidsskr. 4. B.“, læs: Nyt hist. Tidsskr. 4. Bd. S. 10 citeres Molbechs Udgave af Christian IV's Breve S. 24, men det anføres ikke, at der menes det aldrig udkomne 2. Bind af denne Udgave, hvoraf de rentrykte 3 første Ark findes i vore offentlige Bibliotheker og hos enkelte private Samlere. S. 14 Anm. 3 henvises til Suhms Samll., men der menes Suhms Nye Samll. S. 14 Anm. 4 citeres Hist. Tidsskr. 5. Bd., hvilket skal være Hist. Tidsskr. 3. R. 5. Bd. o. s. v. Den Slags Citater, som f. Ex. findes S. 308, hvor et Skrift anføres uden Angivelse af Sidetallet, er ikke heller ganske ualmindelig her.

³⁾ Jeg henviser til, hvad jeg lejlighedsvis har anført i det foregaaende, og tilføjer blot endnu et Par Exempler. S. 47 anføres nogle Linier af et Brev fra Christian IV af 24. Novbr. 1633:

Bogen afsluttes med en Række Bilag og et Person-, Sted- og Fag-Register, der paa en mindre heldig Maade er kløvet i tre Dele for hvert Bogstav, ligesom det ogsaa er meget ufuldstændigt.

Hvad Bogens Ydre angaar, er det en tyk Bog, og dog er den trykt meget økonomisk: den store Side rummer 50 Linier Text. Ved at udstyre Bogen paa denne Maade har man vel sparet nogle Ark, men man har til Gjengjæld givet den et næsten frastødende Udseende. Disse store Sider, hvor Linierne staa pressede saa tæt sammen, virke uvilkaarlig trættende paa Øjet, der desuden ofte forgjæves spejder efter et lille Ophold til at bryde Ensformigheden¹⁾. Man burde vist heller have sparet lidt mindre paa Pladsen, hvorimod man sikkert uden Skade kunde have ladet de fleste af de ledsagende Afbildninger blive borte. De ere af en temmelig tarvelig Beskaffenhed.

Mit sidste Ord om Bogen skal dog ikke være en Anke. Forf.s Fortjenester af vore Landboforholds Historie i det 18de Aarhundrede ere saa betydelige, at de atter her bør drages i

„Ladegaardsfogden paa Favrholt, som sagt er, skal med Retten, saa vidt ske kan, forfølges og derefter straffes.“ Men i det Nyerupske Aftryk, som Forf. har benyttet, staa der i Stedet for de af mig fremhævede Ord: „som sat er“ (o: som sidder fængslet). Og senere i samme Brev hedder det hos Forf.: „Der er nok, som vil forpagte Avlen til Husene, om de maa dertil bruge Bønderne, hvoraf Bønderne liden Skaansel og han liden Fordel i Længden ville have.“ Her er det meningsforstyrrende „han“ indsat af Forf. i Stedet for „Herren“. — S. 81 kaldes Christian IV's Fiskemester for Nikkel von Seenhausen; han hed N. v. Tschirnhaus. — Naar det S. 286 hedder, at Hr. C. Neergaard 1852 købte Smidstrupgaard og 1849 fik de af ham og hans Formænd foretagne Sammenlægninger af Jord legaliserede ved kgl. Bevilling, synes disse Aarstal umulig at kunne forliges. — 1580 i Overskriften S. VIII er en Fejl for 1584, 1727 S. IX en Fejl for 1627. — S. LXI kaldes Slotspræsten Peder Köhler gjentagende Kölner. — S. LXIX skal der læses Cold, ikke Cald. — I det Dokument af 1651, som er aftrykt S. LXXXV, maa der L. 19 have indsneget sig en eller anden Fejl, thi nu er Stedet uforstaaeligt.

¹⁾ Mellem S. 144 og S. 156 findes der f. Ex. ikke en eneste „Udgang“ o: afbrudt Linie.

Minde. Netop paa Grund af sin Behandling af disse Forhold vil Bogen, hvad man saa ellers kan have at indvende imod den, hævde sig en hæderlig Plads i vor historiske Litteratur, og naar den Raben-Levetzauseke Fond har ydet et Pengetilskud til dens Trykning, maa det siges, at disse Penge have faaet en god Anvendelse.

C. F. Bricka.

Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde. Kjøbenhavn. 1879. (209 + LIII SS.)

Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596). Udg. med Understøttelse af den Hjelmstjerne - Rosencroneske Stiftelse. Kjøbenhavn. 1879. (242 + VI SS.)

Det er nu paa 13de Aar, siden nuværende Prof. L. Daae i Kristiania Vidensk. Selskabs Forhandlinger (1867) offentliggjorde et Brev fra den preussiske Admiral Johan Pein til hans Herre, Hertug Albrecht af Preussen, Kristian III's Svoger, hvori der gaves en helt ny Fremstilling af Kristian III's Fremfærd ved Reformationens Indførelse 1536. Man saa heraf, at Kongen ingeniunde havde haft det verdslige Rigsraad paa sin Side ved Biskoppernes Fængsling, men at der var anvendt Tvang mod Rigsraadet. Om man end tidligere ikke havde været blind for, at Kongemagten gik styrket ud af Grevefejden, idet to af de Bestemmelser, der vare farligst for Kongemagten, vare udgaaede af Kongens Haandfæstning, nemlig Undersaatternes Ret til væbnet Modstand mod Kongen, hvis denne ikke overholdt Haandfæstningen, og Forbudet mod, at Kongerne i levende Live fik deres Sønner valgte, idet Kristian III endog strax 1536 fik sin Søn valgt til Tronfølger¹⁾, — saa fik Offent-

¹⁾ Jvfr. Paludan-Müller, Grevens Fejde. Kbhv. 1854. II. 276 ff.